

ASCENS I FALLIDA DE LA NATURALESA HUMANA

J. M. Llauradó

ABSTRACT: The ordering and the complete knowledge of the genetic material of our species included in the Human Genome Project will mean the end of the speculation —such as has been expounded up to now— about the existence of a human nature above any cultural alteration, the revision of the traditional views of anthropological and philosophical thought and a new interpretation of human cultural possibilities. All due possibly to not finding in our nature anything of that which we thought to have been printed.

Key words: Human Nature, Culture, Human Genome Project.

RESUM: La seqüenciació i el coneixement complet del material genètic humà pretesos pel projecte Genoma Humà significaran el final de l'especulació, tal com s'ha desenvolupada fins avui, sobre l'existència d'una naturalesa humana per damunt de qualsevol alteració cultural, la revisió de les visions tradicionals del pensament antropològic i filosòfic i una nova valoració de les possibilitats de la cultura humana. Tot perquè possiblement no hi trobem en la nostra naturalesa res del que pensàvem que hi havia escrit.

Paraules clau: Naturalesa humana, Cultura, Projecte Genoma Humà.

I malgrat tot jo era Martin Eden. Jack London.

El desenvolupament de la història i de la filosofia de la ciència, tot i la seva impressió per superar el nivell descriptiu i esdevenir una veritable psicologia de la ciència que expliqui els motius últims que estan en la gènesi de la creació científica i apunti a quines capacitats respon la investigació empírica, si són detallables, ha assolit en el pensament modern la missió de fer-nos veure com les imatges científiques han anat canviant la nostra visió de l'univers i de nosaltres mateixos. En aquest procés, malgrat que gairebé continu des del pensament grec, hi ha hagut una sèrie de fites que han arribat a trasbalsar fortament el pensament establert, alterant de sobte la imatge que tenien del món els propis científics i estenent-se, silenciosament però amb la fua d'una riuada, a la resta de la cultura.¹ L'esclat del model astronòmic que inicià el pensament modern, l'extensió a mitjan del segle XIX del pensament evolucionista o fins i tot l'empresa, teòrica i tècnica, que ha suposat l'inici de la conquesta de l'espai i el renaixement de l'astronomia

¹ Vid. A. J. Cain, 'Zoological Ideas 1831-1981'. Nature, vol. 293, 3, sept.-del 1981; sobre l'extensió cultural de la biologia evolucionista i com no va ser-ne apreciable fins a la tercera o quarta dècada del segle XX.

com a ciència-mirall, formen la columna dorsal d'aquesta revolució continuada que ens ha portat del movedís i insegur territori de la modernitat als intents de superació a la recerca d'un altre regne.

La imatge que teníem de l'home, inseparable de la imatge que teníem del cosmos per una necessitat intel·lectual, en el cas grec, o participativa, com proposà Lluï, o per motius evolutius, com va fer palès la biologia del segle XIX, és segurament a les portes d'una d'aquestes revolucions, que comença a aixecar silenciosament les més fonamentades creences i a obrir un cúmul d'incitants preguntes cap al nostre passat i al nostre futur, no només en l'àmbit, jove temporalment, de la ciència: la literatura, i tot art, igual que la ciència i el pensament social, ha tractat d'indagar en la naturalesa humana i de revelar-la, apuntant aquells trets que indirectament permetien suggerir en què consisteix. Des del món antic, d'aquesta manera, la fauna tractava de desvetllar quina era l'essència humana, què era allò que s'amagava sota els diferents homes i dones i que s'hi repetia, què és allò que ens fa humans i que es fa imprescindible per reconèixer-nos com a tals, allò que es comú a tots els homes, que no canvia amb l'edat, ni amb el coneixement, ni amb el poder ni la condició social, allò que és impossible de disfressar i que es manifesta per mitjà de les nostres més simples i bàsiques conductes, gairebé copiades dels animals. La fauna, i tota la seva descendència d'intents literaris, orals i escrits, temptejava d'assajar un acostament als animals per esbrinar què ens en feia diferents, tot i que el seu propòsit no és mai dirigit a tots els homes, sinó que escau adés als mentiders, adés a la dona xarlatana, adés a les persones que no s'ocupen de les coses necessàries, adés als homes enriquits per la sort, fent prendre a l'oient al mateix temps notícia de la indestructible diversitat humana; aquest intent conduí en el pensament científic que l'etologia, en el nostre segle, confirmés la sospita inconfessada de la nostra naturalesa animal. Tots aquests intents, repetits al llarg de segles i cultures, es feien sempre amb la recança que allò que hi trobéssim no ens agradés, compartint el besllum de Dostoïevski que com més aprofundim en el pou de la naturalesa humana (veritablement un pou, com prova la imatge inescotable del pool genètic, de la successió de calcs que hi ha en la història evolutiva de cada individu i de cada espècie) més ens espantem o, com a mínim, i en una visió optimista, més ens sorprenem.

A més d'un pou, de temptador i inconegut fons, la naturalesa humana és també un mapa, la constatació cartogràfica escrita amb material genètic de no sabem ben bé quina realitat. I l'intent de conèixer-la, d'identificar tant el mapa com la realitat que descriu, ha donat lloc a una empresa que segurament acompanyarà les que canviaren la imatge que tenim de nosaltres i de l'univers. El projecte Genoma Humà, la desmesurada iniciativa en la qual fan feina, per un terme previst de quinze anys, unes quatre-centes institucions europees a més d'altres nord-americanes, que engolirà amb tota seguretat molt més dels 2 bilions de pessetes previstos tractant d'interpretar el significat dels 3.000 milions d'unitats químiques que componen el repertori genètic de l'ésser humà, organitzades en prop de 100.000 gens, és l'intent de desxifrar l'alfabet de la naturalesa humana i així entrar en l'època en què els seus signes deixin d'intrigar i mostrin quina realitat arxiven i codifiquen. Walter Gilbert, Premi Nobel de Química i biòleg mol·lecular a Harvard, ha dit que aquesta seqüenciació total és el graal de la genètica humana. I encara que ho sembli, o més que res tal vegada perquè sembla un projecte massa ambiciós,² pot comparar-

² Les primeres propostes sobre la possibilitat d'afrontar el projecte de la seqüenciació completa del genoma humà tenen ja tres decennis, però encara avui hi ha dubtes sobre la relació entre els seus costos humans i

se perquè la recerca del graal, reservada als elegits, tingué sempre una funció simbòlica: la revelació de participar d'un secret amagat al llarg de la història i diferent a tots els altres enigmes de l'esdevenir-se terror, darrere un signe de presència resplendent que fa empal·lidir tots els altres, i potser també perquè, com en la dilatada i complexa mescla de llegendes artúriques, el veritable objecte de la fascinació és l'ardu camí cap a ell, la recerca d'un signe que amaga el més valuós passat i usdefruïta el més alt sentit.

Igual que el descobriment de la mecànica celeste o l'atabalament i la descreença davant l'afirmació del nostre origen animal, la imatge de l'home que s'expressa en tota la cultura canviarà amb les troballes d'aquest projecte. Joyce proposà la literatura com un intent de donar voltes a la naturalesa humana, sense mai aprofundir-hi, que ha dut a entrellucar totes les seves possibilitats, i que ha fet de la seva obra un pou —aquest sí sense fons— de significats. Ara és potser el moment de començar a conèixer aquest cabal, i resoldre tots els interrogants i calibrar totes les afirmacions que hem anat emmagatzemant rera les interrogacions que ens hem fet sempre sobre el nostre origen i la nostra naturalesa. En moltes visions de l'home, per exemple, i clarament en moltes visions científiques, s'afirma com a genuïna la seva capacitat i necessitat de comunicació i la seva essència social. Forma aquesta capacitat realment part de la naturalesa humana? Fins avui hom, sense dubtar, ha presagiat que sí, ja que és comuna a tots els individus i dona lloc a innombrables manifestacions lingüístiques, possibilita totes les formes de la cultura, i fins i tot té un clar origen en espècies properes. Ara és el moment de demanar-nos, i potser de saber, si té una base genètica. O el sentiment d'individualitat, la sensació que tenim i han tingut tots els homes, i potser alguns dels nostres antecedents evolutius, de ser uns éssers únics: trobarem on està escrita en la nostra naturalesa?, trobarem la constatació escrita d'aquest missatge que ens hem anat transmetent?

Ara és l'hora d'interrogar-nos, potser per darrer cop, sobre tot allò que se'ns ha proposat al llarg de la nostra història. La psicologia pre-científica va afirmar i possibilitar la introspecció com un recurs individual a aquesta pregunta, tractant d'aprofundir més enllà de l'aparent i comuna individualitat, en l'afany de «localitzar el sentiment d'autoestimació en un impuls instintiu procedent de l'home primitiu»,³ ben segura que la consciència d'identitat havia d'estar situada a qualche lloc del nostre cos biològic, de la mateixa manera que Henry Jekyll descobrí que el seu cos natural «no era sinó un senzill hàbit o una expressió de les forces que constituïen el (meu) esperit».⁴ I aquesta successió d'interrogants que es presenta quan per primer cop estem en la situació de resoldre'ls amb tota seguretat i sense embuts sobre la càrrega empírica, només rera el moment de desxifrar un alfabet que faci avinent la nostra identitat biològica, s'ha arribat a fer il·limitadament extensa, i tan suggeridora que no hi ha manera de treure el cap del fil i esbri-

materials i la seva necessitat real. Wilhelm Ansorge, Director del Grup de Tecnologia Bioquímica del Laboratori Europeu de Microbiologia a Heidelberg, ha afirmat la conveniència de dur a terme la investigació per fases, tal com realment s'està fent, tot esperant de millorar els desenvolupaments tècnics que facilitin la feina i l'agilitat.

³ Ed Block Jr., 'Evolutionist Psychology and Aesthetics: 'The Cornhill Magazine', 1875-1880'. *Journal of the History of Ideas*, jul., 1984, p. 468; sobre l'extensió del pensament evolucionista i la seva influència en la literatura anglesa. Vid. també Robert M. Young, 'The Role of Psychology in the Nineteenth Century Evolutionary Debate', a Colin Chant & John Favel Eds., 'Darwin to Einstein. Historical studies on science and belief'. Longman, 1980, pp. 155-178.

⁴ R. L. Stevenson, 'The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde'. p. 86.

nar com serà la resposta per fer-se tan apressant i insistent com la pregunta que s'ha anat acumulant al llarg del nostre recorregut cultural. ¿Estarà en el nostre codi genètic allò que codifica l'origen d'un comportament com el nostre somriure innat, com afirma I. Eibl-Eibesfeldt, donat que l'antropologia l'ha confirmat com una conducta repetida en els infants de totes les cultures, i encara en els cecs?⁵ I arriba a conjectures que difícilment es confirmaran, però que ara es presenten tan inqüestionables com el més clar dels processos fisiològics. Qui hagi llegit R. L. Stevenson o Jack London no dubtarà que existeix en la naturalesa humana un instint d'aventura, un afany per tornar a un primitiu i perdut jo enterrat sota la urbanització i els segells municipals. Trobarà la genètica la seva empremta? ¿Estarà escrit en la nova concepció de la naturalesa humana quan per primer cop deixi de conservar-se i transmetre's a través de mites i arribem al final del procés de l'home que ha estat parlant sobre si mateix des que té memòria? Potser ens decebrem i deixarem d'estar enamorats de nosaltres mateixos? O qualcú en saber-ho deixarà de pensar en nosaltres? Acabarà el procés quan Narcís es faci càrrec dels seus errors i aixequi la vista? O serà la lluna qui veurà finida la sensació que la va atreure cap a Endimió, cap a l'Endimió que hi ha en l'home genèric?

¿Estarà en la naturalesa humana la consciència de la diferència respecte a tots els altres éssers vius, tal com la degué sentir per primer cop algun inconeugut descendent de l'Australopithecus fa milions d'anys, en l'instant de descobrir que pertanyia a una espècie diferent a tota la resta, i tal com han anat descobrint els homes fins avui? ¿O serà només la naturalesa humana la possibilitat de la diferència dins la nostra espècie? ¿Serà només un signe gràfic de diversitat, l'afirmació i la constatació que res no hi ha de comú entre els homes més enllà d'allò purament biològic, més enllà de tenir dos braços, dues mans amb cinc dits cada una, un nas i un pàncreas? Hi estarà la llibertat? L'ànsia de dominació? O de ser dominats? Hi haurà alguna forma d'errata original? Hi estarà la por a la mort?, a la malaltia?, al dolor?, a l'oblit? ¿Hi estarà l'egoisme en la forma de l'avidesa natural i en l'ús de la raó per fugir d'una mort violenta, i en la mesquina prudència que ens fa a cadascú perseverar en l'alimentació i el propi interès, tal com el descriu Hobbes? ¿O la bondat, amb l'empremta encara inesborrada de l'home natural, «capaç d'aixecar-se a si mateix des del no-res, per dir-ho així, amb el seu sol esforç»,⁶ malpensada per Rousseau? ¿Hi estaran les categories kantianes, almenys en la forma d'un esquema invisible però que ens permet l'excepció de la intel·ligència? Hi serà el sentiment de construcció, o el de destrucció? O tots dos, pugnant per esdevenir els únics viatgers, desbancant el rival, del trajecte filogenètic de tota l'espècie? Molta gent es decebria si no hi fos l'altruisme, però d'altres veurien confirmat el seu repetit càntic que l'estat ha d'impedir més que possibilitar. ¿Veurem el genotip humà com una afirmació i com un fet, com una realització, o com una possibilitat, que només ens convida a continuar provant de ser allò que sempre hem volgut ser? ¿O tot just refermarem la traça de Hume i la incapacitat per adonar-nos de tots aquells arguments que ens eren ben coneguts abans de sortir del bressol?

⁵ Irenäus Eibl-Eibesfeldt, 'El hombre preprogramado', Alianza Ed., 1981, pp. 24-54. La mateixa presumpció contempla W. H. Thorpe, 'Naturaleza animal y naturaleza humana', Alianza Ed., 1980, pp. 225-231.

⁶ J. J. Rousseau, 'Discurs sobre les arts i les ciències', p. 150.

En la continuada reflexió sobre la naturalesa humana, hom ha vist una de les possibles respostes en la riquesa de la diferència i en la seva capacitat de donar sentit a la cultura, davant la també atractiva alternativa de la igualtat com l'únic imperatiu possible d'una veritable moral universal de tot allò humà, fonamentada en el fet que, sempre, abans que americans, liberals, sunnites, esclaus o tsars, som humans. ¿Quina disjuntiva haurem indefectiblement d'estimar quan acabem d'interpretar el mapa? ¿Trobarem els signes escrits, i sortosos vencedors d'una llarga lluita per la supervivència evolutiva, del sentiment de socialitat? O d'individualitat? ¿Trobarem cap confirmació de la inquietant afirmació aristotèlica, sempre planejant sobre la història, mai no definitivament anorredada, del «Des del mateix moment del naixement, uns homes estan destinats a la subjecció, d'altres a manar».⁷ ¿Hi trobarem, com també afirma Aristòtil, el germen de la curiositat, de la dèria de coneixement, que ens ha dut al teorema de Pitàgores, a la teoria atòmica, als mapes de galàxies i, com en un cicle, al descobriment del brunzit reiteradíssim de l'ADN? ¿Hi trobarem la capacitat de valorar el sofriment?, de sentir com a propi el patiment aliè? Hi serà la racionalitat? ¿Hi serà allò que ens manté en la temptació de considerar-la com una capacitat ans com una possibilitat que mai no ha estat plenament realitzada? ¿Hi serà el sentiment de transcendència, el capritx de perdurar, la necessitat de deixar esment del nostre pas? Hi serà el sentit del temps? L'agressivitat? L'altruisme?, desvetllant-se així la polèmica més entretinguda de l'antropologia i de la teoria política moderna? Hi serà el software del cervell? Potser les instruccions per una possible ampliació de memòria o de funcions? ¿Hi serà en part, o tota sencera, la llarga sèrie de gestos facials i corporals que Darwin descriu en 'L'expressió de les emocions en els animals i en l'home'?⁸ Hi serà el gest de sorpresa? El de menyspreu? El d'èxtasi? ¿O el gest neutre que no té interpretació possible i que ens fa identificar la normalitat? ¿Hi serà la unitat indissolublement unida a la complexitat, la potència d'una genètica de les idees, com s'arriscava a dir Monod? Hi serà el sentit artístic? El sentit ètic? El sentiment oceànic? La por als ganivets i a les serps? La tendència a formar jerarquies? A desfer-les? ¿La capacitat de pensar sobre nosaltres mateixos, i continuar assenyats? L'inconscient? La insatisfacció? ¿Hi serà la fam del sacrifici, «el més revelador dels universals neuròtics del comportament humà», com diu E. Morin, o tan sols la clau inexplicable de la diversitat humana, «que no pot ser compresa a partir de cap principi simple d'unitat»?⁹ ¿Hi haurà alguna causa o explicació d'allò que ens mou a demanar-nos sobre nosaltres mateixos? ¿Hi serà el signe de la vida, un secret comú a tots els éssers vius amb els qui compartim un origen físic? Hi serà el secret indesxifrable i seductor dels éssers vius? ¿O el seu negatiu: el mecanisme irrefrenable de l'envelliment i de la mort, la font perpètua de la nostàlgia del dia passat, la demostració escrita en el codi genètic que el preu a pagar per la vida és la mort, que com Marx pensà la mort apareix com la dura victòria del gènere sobre l'individu? ¿Hi haurà alguna cosa que confirmi, en el màgic escrit que ens prova

⁷ Aristòtil, 'Política', 1254, a 23-4.

⁸ Ch. Darwin, 'L'expressió de les emocions en els animals i en l'home'. Com ara: «L'expressió de pena causada per la contracció dels músculs de la pena no està confinada de cap manera als europeus, sinó que sembla ser comuna a totes les races del gènere humà», p. 202. «En totes les races humanes sembla ser igual l'expressió d'un bon estat d'ànim i hom la reconeix amb facilitat», p. 227. «He pretès demostrar, aportant considerables detalls, que totes les expressions més importants exhibides per l'home són iguals pertot arreu», p. 359.

⁹ E. Morin, 'El paradigma perdido'. Kairós, 1983, pp. 169 i 173.

la nostra indeleble identitat, l'afirmació de Nicolau de Cusa que l'home és també el món, que l'home és un microcosmos i un ver món humà? ¿O potser de l'enginy de Jan Baptista Van Helmont, d'això que cada organisme té la seva pròpia aura vitalis, el secret heterogeni i intransferible, potser fins i tot el motiu, de la vida? ¿Hi haurà algun vestigi de l'impuls vital que encara a principis del nostre segle cercaven els biòlegs? ¿Hi haurà alguna empremta que confirmi —i si hi és segurament serà no trobar-hi res d'allò que esperàvem, o més possiblement no trobar-hi res de res— la temptació biològica: (sempre preferible, és clar, a la temptació física) l'aspiració de veure l'home com un conjunt de cèl·lules, com un complex únic de fenòmens i processos biològics, la clau per veure la consciència i la raó humanes com un simple fenomen més, com la pluja, com l'erosió o el rovellament de les eines que esperen la mort de la inutilitat a la intempèrie? La confirmació, com un cofre buit, que la cultura humana i tots els seus productes, les teories científiques i els codis penals, les peripècies dels pickwickians, les simfonies, les obres de Vermeer, els satèl·lits artificials i la novel·la són l'equivalent tristíssim de les teranyines?

Possiblement no. Possiblement només hi trobarem, després de molts d'esforços, un complicat seguit d'instruccions sobre producció i síntesi de proteïnes, sobre les enzimes responsables del metabolisme cel·lular, sobre mecanismes de transmissió del material hereditari i sobre especiació i diferenciació, que es codificaran, a la vegada, en un parell —o en cents— de llibres o discs d'ordinador, tot esperant ser interpretats i així saber què signifiquen realment. I aquesta confiança ens permetrà obrir nous interrogants i tornar a posar en qüestió les nostres suposicions, escarnint el que ha fet la nostra naturalesa.

Leibniz va escriure que en tres quartes parts de llurs accions, els homes actuen ben bé com les bèsties, i aquest serà per ventura l'únic tret que no es mourà de lloc, tot estimant que no és una proporció tan dolenta si hom s'ho pensa bé. I si hi ha alguna cosa que realment sembli important d'aclarir, i de trobar d'alguna forma escrita en el nostre fràgil però potencialment etern signe d'identitat, és si per sobre de totes aquestes alternatives i possibilitats, fàcils d'alterar socialment i difícils d'interpretar en absència del proïsme, n'hi haurà alguna de semblant al sentiment natural cap als altres homes, al «desig d'estar units als nostres semblants, que és ja un principi important de la naturalesa humana, i sortosament dels que tendeixen a ser cada cop més forts, tot i que no s'infonen expressament, per influència de la civilització en progrés».¹⁰ També és cert que Paul Verhoeven ha dit i ha mostrat al cinema que el feixisme forma part de la naturalesa humana, i sempre hi haurà l'escull de treure l'entrellat a aquesta incapacitat d'explicar-ho d'una altra manera.

I enmig, romandrà la necessitat de reinterpretar tot allò que fins ara eren especulacions per mirar d'aclarir la conducta humana. Potser Levi-Strauss s'enganyava quan mirava de trobar darrere la diversitat humana l'ull cluc còmplice del moix, però en aquesta candidesa rau tota l'explicació de la capacitat de l'home per confiar en ell mateix i adonar-se que l'excel·lència de la seva naturalesa no prové de cap tret en concret. Ni celeste ni terrestre, ni mortal ni immortal fou creat l'home, diu Pico, sinó amb el deure de forjar-se al seu albir. Tot just.

¹⁰ John Stuart Mill, 'Utilitarisme', p. 46.